

Kilde kodukandi ajaloost

Sulev Loonet

Loone linnusel peeti Võidupüha ka esimese Eesti Vabariigi ajal. Aastal 1937 olin ma juba noorkotkas ja võtsin ka ise korraldamisest osa. Sel aastal oli president Päts Poolas terviselehel, seepärast saatis ta võidutule varem välja. Kaitseliitlased olid täiskasvanud inimesed, nemad ei saanud kibeda töönädala keskel tulevalves olla, niisiis usaldati võidutuli noorkotkaste hoolde. Nii me siis valvasimegi: mina, Suits Mart, Bürgeli Harri, Tohvri Vambola ning Silma Ruts. Teised poisid kihutasid jalgratastega ringi, meie Mardiga hoidsime kahekesi püha tuld. Inimesed käisid siis tuld vaatamas ja meie töö kestis lõunani, siis hakkas rahvast juba rohkem kokku tulema.

Tule ümber alustas tantsu Pahkla koolijuhataja, Rein Karusoo. Kui telefoniga kooli helistasid ja küsisid Karusood, siis tavaliselt vastas tema proua nõnda: "Caruso'd ei ole praegu kohal!" Caruso oli tol ajal üks itaalia laulja. Karusoo oli tore mees, kandis pikka musta kuube, nagu eestlased vanasti ikka, torukübarat ja pastlaid. Koos haridusseltsi liikmetega alustasid nad tantsu ja peagi oli juba kogu iidne linnus keerlevaid tantsupaare täis.

Teinekord olin ma jälle Võidupühal Loone linnusel, aga mitte tulehoidja, vaid pealtvaatajana. Siis läks tule järele Lohu ratsarühm: Mälivere Kaarel, Nesselmanni Juhan, Tammeriku Paul, Vanakupja Rommi, Allika Ott ja Nurme Ants. Ratsarühm läks siis viie hobusega Kohilasse, tagasi tuldi galopiga, Ants oli oma halli hobusega kõige ees, tema käes oli püha tuli, ja teised tema järel. Kui nad viiekesi mõisa juures üle veski tammi tulid - see on puutamm - algas kange kõmin, siis oli juba teada, et järgmise kümne minuti jooksul saabuvad nad linnamäele. Linnusel oli siis üks samm, mille kõrval seisid kaks relvastatud kaitseliitlast, ning lipuvarraski oli sealsamas. Ants andis tule ühele kaitseliitlastest üle ja see süütas kõrge puudevima, mis juba varem kokku oli tassitud ja kütteõliga immutatud, sest kohe kui tõrvik puudesse puutus, lahvatasid need kõrge leegiga põlema.

Tookord oli seal ka kapten Neps - ta oli olnud Vabadussõjas soomusrongi ülem, Lohul oli tal Tammi talu. Ta müüs selle küll enne maha kui venelaste ülemvõim algas, ostis Nõmmele maja ja hakkas ise ehitustööliseks, olla Kuusiku baasis venelastele tööd teinud. Nesselmanni Juhan oli ka Vabadussõjas käinud, ajas mõnikord Nepsiga juttu. Neps oli talle öelnud: "Venelane ei tea midagi - tulen ühest väravast välja, puutöö on läbi, lähen teisest sisse - olen müüriisep. Ja ränka raha makstakse!" Aga salaluure tegi hiljem ikkagi kindlaks, kes Neps tegelikult oli, ta arreteeriti ja kadus peale seda kui Moosese haud.

Eesti Vabariigi ajal köeti Kohila paberivabrikut külameeste tehtud hagudega - riigimetsast puid tehes tegi raietöoline metsavahiga sellise kokkuleppe, et kui ta kõik raiutud oksad korralikult hunnikutesse kokku kogub, võib ta hiljem tulla ja neist endale hagu teha. Kohila paberivabrik ostis siis hiljem need haod külameestelt ära.

Metsast toodi hobusega hagu tee äärde, seal tehti autole koorem peale ja niimoodi see vabrik ennast siis küttis.

Mina käisin sel ajal Hageri koolis; kui surnuaias liiga palju võsa hakkas tekkima, saatis vabrik oma mehed sinna, pärast vedasid Kohila mõisa hobused need haod välja ja puukoormad läksid siis koolimaja akende alt mööda.

Esimese Eesti Vabariigi ajal oli vallamaja juures, kus praegugi Vabadussõja ausammas asub, pronksist sõdurikuju. Vene võim andis käsu ausammas ära lõhkuda, eestlased aga lootsid salamisi, et ehk tuleb kunagi aeg, mil kuju taas üles panna võib. Ühel öösel läks Veelmaa, paberivabriku treial ja jahimees, koos teiste meestega vallamaja juurde ja tassis pronkssõduri, mis ausamba kõige hinnalisem tükk oli, Puhkani poe nurga juurde. Seal kaevasid mehed liivasesse maapinda sügava augu ja matsid sõduri sinna maha. Hiljem aga sõdurit sealt enam ei leitudki ning kadunud on see siiani.

Saksa võimu ajal 1942. või 1943. aastal oli igas majapidamises lubatud pidada ainult kindlat arvu koduloomi - kindlaks oli määratud, kui palju liha ühe pereliikme kohta võib talus olla, ning ülejääk tuli anda võõrvõimule. Rahvast see aga ei takistanud, sest vaatamata talust tallu käivatele kontrollidele peeti siiski ka normiväliseid loomi salaja edasi.

Märtsikuus saatiski Rehe Juhan, kes omavalitsuses sakslaste ametnikuna töötas, külarahvale sõna, et homme-ülehomme on kontrollid tulemas ja üleliigsed loomad ruttu peitu on vaja viia.

Luksu perel Lohu külas oli siis ka paras suur siga, kelle tõstmisega üks mees hakkama poleks saanud - läksime siis mina, minu vend Johannes ja Luksude naabrimees Puusalu Elmar abiks, panime sea suurde kasti, seal too siis istus ja ruigas, vedasime kasti tahatuppa ja laskime ta sinna lahti. Perenaine oli veel mures, et äkki hakkab siga kontrolli külastuse ajal häält tegema - Luksu Jaan, peremees, arvas seepeale: "Kui teebki häält, siis ütleme, et vanaisa on haige ja oigab tagatoas!"

Ma ise viisin oma kaks normivälist lehma metsa, seal oli üks väike küün, kuhu nad eri nurkadesse sidusin ning läksin ise Rabiverre Kumla tallu tädipoja juurde. Kui hommikul tagasi tulin, olid mõlemad lehmad põlvini mudas, mudal jääkirme peal. Pidin muda saapakannaga pehmeks taguma, enne kui lehmad kätte sain ja koju võisin viia.

1944. aastal, paar päeva enne seda, kui venelased siia jõudsid, tahtsid sakslased Kohila paberivabriku õhku lasta. Kuna nende kohalikud väed ülesandega hakkama ei saanud, saatsid nad selleks siia lennuki.

Vaja oli kuidagi neid takistada; tirisime siis meestega kuulipilduja rongijaama kaubaplatvormi peale ja sättisime niimoodi, et sellega õhku sai tulistada. Kui lennuk siis tuli, sai seda üles tulistades natuke hirmutatud ja too kohkus sellest nii

hullusti, et laskis suure ähmiga paberivabriku asemel hoopis vabriku sauna õhku ja pööras ruttu tagasi. Sakslaste rong hakkas siis samuti täie auruga linna poole minema, aga kuna nad tulles olid Kiisa silla õhku lasknud, kihutas rong Kiisa jõkke...

Aga 1941. aastal üritasid vene väed õhata Kohila suurt silda. Ma ise olin Kohilas ja nägin, kuidas üks vene sõdur kirkaga silla sisse auku tagus. Silla keskmine osa lendas õhku, aga sakslased panid lauad üle silla ja läksid ikkagi üle. Pealegi oli jõgi selles kohas nii madal, et silda polekski tegelikult vaja olnud.

Samal aastal toimus suur evakueerimine, kui Lohu külas pidid lahingud tulema - raudtee ääres olid venelaste kaevikud.

Kaks venelast hakkas meil käima, katelokid kaasas - olid piimamaiad. Ükskord olid nad jälle kohal, kui järsku valju tulistamine algas - venelased viskasid oma katelokid maha ja panid jooksu. Arvasid vist, et sakslased on kohal. Tegelikult olid aga Mälivere Kaarel ja Vanatori Volli hiilinud raudtee äärde ja sealt binokliga kaevikuid uurinud ning üle lugenud. Venelased olid näinud, kuidas päike binokliklaasi peal helkis ja tule avanud, mehed jooksid metsa, nii et päkad välkusid. Ja need kaks venelast tulid hiljem oma katelokkidele ikka järele.

Lahingute eest evakueeriti terved külad, Lohu ja Mälivere. Meie vennaga läksime Rabiverre. Sel ajal, kui pererahvas kodust ära oli, riisuti majad tühjaks - paljudest need inimesed ikka olid jõudnud kaasa võtta. Pärast tagasi tulles oli kõik tühjaks tehtud - lihaaastjad ja kõik muu. Võta siis tagantjärele kinni, kes tegi - kas venelased või oma inimesed...

Venelane käsutas terved külad tankitõrjekraave kaevama - Seli mõisas oli kogunemine, kõik mehed ja naised alates 17. aasta vanusest pidid tööle minema. Ülemus jagas nii, et mina sattusin Lohu mõisa parki - seal on need kraavid siinamaani näha, kolme meetri sügavuseks tuli need kaevata, seinad järsud, et tank sealt välja ei saaks. Kuna üks inimene kolme meetri kõrgusele mulda ei jõua visata, oli vahepeal astring, kust teine seda edasi viskas.

Mina sattusin sihihajajate ülemaks - meie töö oli tankitõrjekraavi territoorium puudest puhtaks teha. Seal kasvasid noored saared ja ülemus tahtis, et me teeksime talle parve, siis on tal hea üle jõe käia. Meil olid parajad kahe ja poole meetrised saareroikad, aga need olid toored ja rasked. Tegime ikkagi parve valmis ja sidusime otsapidi kaldasse. Ülemus tuligi varsti: "Kas parv valmis?" "No valmis jah!" Niipea kui ta parve peale astus lükkasime selle kaldast lahti, parv keeras oma raskusega enese serviti ja ülemus läks põhja nii et välkus. Eks pärast aitasime ta ikka välja ka... Ta oli muidu tore mees, Narvast pärit, töötas Kase talus.

Pärast panid venelased veski tammi põlema, et tankid üle ei tuleks - kui tamm oli maha põlenud, jäi sinna ainult natuke üle jalapõia kõrguse vett, aga nii madalast veest läheb tank ilma sillatagi läbi...

Aru Kaarilil oli hea tugev hobune, tema käis iga päev Saku õllevabrikus ja tõi kraavitööliste paar vaati õlut. Kuusiku talus oli kraavitööliste kauplus, sealt sai paberosse ja voblasid - see on väga halva maitsega heeringataoline kuivatatud kala. Kumla August, kes oli punaarmees harjunud seda kala sööma, võttis voblal sabast, läks männi juurde ja kukkus kala vastu männitüve peksma. Ise ütles ta, et ega see muidu küll süüa ei sünni, kui teda puu vastu pehmeks ei tao.

1949. aastal olime Tuhalas metsa vedamas, lund enam eriti ei olnud, tee oli poolpaljas ja pehme, sest mets asus jõe lual. Mina, üks väikest kasvu hirmus suurte vuntsidega Kiisa mees ja Uustalu Villemi proua loopisime koormat maha. Oli nädalalõpp. Kiisa mees pani suitsu ette, istus ree serva peale ja ütles: "Kellel nüüd mingit pattu hinge peal on, see ärgu täna koju mingugi. Tulevad järgi, mul on täitsa kindlad andmed."

Ma jõudsin koju parajasti siis, kui linna poolt hakkasid suured autovoored tulema, auto oli autos kinni. Ja nii see küüditamine algaski. Minu õde Salme oli Lohul koolmeister, tema põgenes Kohilasse ja kükitas selle öö mõisa pargis ühe pingi peal. Õemees Juho oli juba Norilskisse kaevandustesse viidud ja Salme kartis sellepärast, et temagi saadetakse koos lastega mehele järgi. Järgmisel hommikul panime hobused suure vankri ette, siga oli tapetud, võtsime piimanõutäie liha kaasa ja üht-teist veel, panime Salme lapsed vankri peale ja sõitsime ruttu Rabiverre. Aeg-ajalt käisime loomi söötmas, et need ära ei lõppeks.

Aga tegelikult ei viidud siitkandist rohkem inimesi ära kui Araka poeg, tütar ja naine. Arakas oli Kohila teemeister ja omakaitse juht, Vabadussõja aegne ohvitser. Ja Kämerilt viidi poiss, tüdruk ja vanaema. Nende naabrinaine tahtis kogu vara endale võtta, aga autojuht oli lastele öelnud, et otsigu need kõik asjad kokku, ta ise pakib. Naabrinaine lõugas küll selle peale mis jaksas, aga linnamees jäi endale kindlaks ega lubanud lapsi ilma ühegi asjata pikale teele saata.

Peale teist küüditamislainet ei julgenud rahvas enam võõrvõimule vastu rääkida, vaid hakkas hirmuga kolhoosidesse astuma. Eestlaste vastupanu olid murdnud mõtted kaugest külmast maast.

Enne 50. aastat oli ka Lohul oma külanõukogu - see asus mõisa valitsejamajas, tol ajal öeldi selle kohta Jõe-Mardi maja. Kord olid jälle käimas külanõukogu valimised, mina olin määratud oma hobusega komisjoniliikmeid sõidutama. Rahvas oli juba läinud ja ma pidin ära ootama proua Piret Ormi, Kohila kooli õpetaja, kes oli valimiskomisjoni sekretär, et ta tagasi Kohilasse viia.

Valimiskomisjon luges suurest trepist üles minnes paremale jäävas toas tulemusi, mina aga ootasin eeskojas. Seal oli aga väga tuuline ja kõle, mul hakkas külm ning ma otsustasin pugeda eeskoja kolmnurksesse seinakappi, kus tuul ehk nii hullult ei tõmba. Kapis oli tõesti soojem, aga ühtlasi oli läbi seina kosta ka kõik see, mida valimiskomisjoni liikmed teises toas rääkisid.

Loevad siis seal hääli, kui järsku täitevkomitee esimees Kuusemaa röögatab: "Nüüd ma panen, kurat, selle Möldre Taali kinni, nüüd on ta mul käes!"

"Kuidas ta teil käes on?" küsib Piret Orm.

"Ma märkisin ta ümbriku ära: näete, siin sees on rikutud sedel ja nüüd ta läheb kinni!"

Orm teatas selle peale: "Aga mina olen sekretär, ja kui teie tegite sellise teo, et märkisite ühe inimese ümbriku ära, siis niipea kui ma Kohilasse jõuan, tühistan ma Lohu külanõukogu valimised!"

See oleks aga väga suur häbi olnud ja sellega Kuusemaa riskida ei tahtnud. Niisiis pääses Möldre Taali tänu Ormi proua julgusele vangiminekest.

Kohilas oli külanõukogu esimeheks Kuusemaa, aga peale seda kui ta Kohilast lahti lasti, läks ta Keilasse ja sai seal täitevkomitee esimeheks. Mätta Tõnu, Koppelmani talu poeg, oli seal miilits. Ükskord sattusid nad koos viina võtma ja Kuusemaa oli Mättale vastu lõugu virutanud. Mätas ise rääkis pärast, et tal oli revolver taskus ja esimese hooga tahtis ta Kuusemaa maha lasta, siis aga mõtles, et teeb natuke peenemat nalja. Ta jättis revolvri sinnapaika ja ütles Kuusemaale: "Sinul oli ikka tegelikult õigus; sina oled ju täitevkomitee esimees ja võid mind lüüa, aga mina lähen ja toon selle kinnituseks meile veel viina." Mätas tõi siis veel mõned pudelid, Kuusemaa vajus vaikselt magama. Siis tegi Mätas arhiivikapi ukse lahti ja kallas kõik seal leiduvad pühad dokumendid, maa põlise kasutamise aktid ja muud tähtsad paberid ämbrist veega üle, tegi Kuusemaa püksid samamoodi märjaks ja helistas siis Harju maavalitsuse ülemale, et tulge ja vaadake, mis Kuusemaa tegi - dokumendid on põrandal, ise on ta näoli seal otsas ja kõik on kusi täis.

Järgmisel hommikul, kui ma läksin meiereisse piima viima, nägin kuidas Kuusemaa rongi pealt tuli ja hoidis sadulat käes - hobune oli talt ära võetud ja ta ise külanõukogust lahti lastud - ja jooksupäeva külatänavast alla pani.

Nõukogude võimu põhimõtet, et kõik peavad olema viimse asjani võrdsed, oli reaalses elus mõnikord üpris raske ilma totrate tagajärgedeta rakendada. Ilmekaks näiteks sellest on järgmine lugu.

Jungi-proua ei olnud kolhoosi liige, vaid pidas ise loomi. Kord puhkes suur kära selle ümber, et keegi ametnik oli tema majapidamist kontrollima läinud, ja avastanud seakünast leivatükikesed. Kuna Jungi ei osalenud ühiskondlikult kasulikus töös (see tähendab polnud kolhoosi liige) otsustati selle asja üle Kohila rahvamajas kohus korraldada. Süüdistus kõlas nii: *Ei tööta kolhoosis ja kasutab toiduteravilja isiklikuks rikastumiseks*. Tuligi siis kohus kokku ja rahvamaja oli inimesi täis.

Polma vanamees Saunakülast, see oli üks väike palja pealaega vanamees, ajas korraga suu lahti, näitas, et tal ühtki hammast ei ole, ja ütles: "Me eidega oleme veel hullemad süüdlased kui Jungi proua ongi, me lõikame kõik leivakoorukesed ära ja anname seale ja kanadele." Selle peale oli saalitäis rahvast nii hirmsasti naerda mõiranud, et asja arutamine tuli pooleli jätta. Rahval oli aga jälle millest rääkida.
